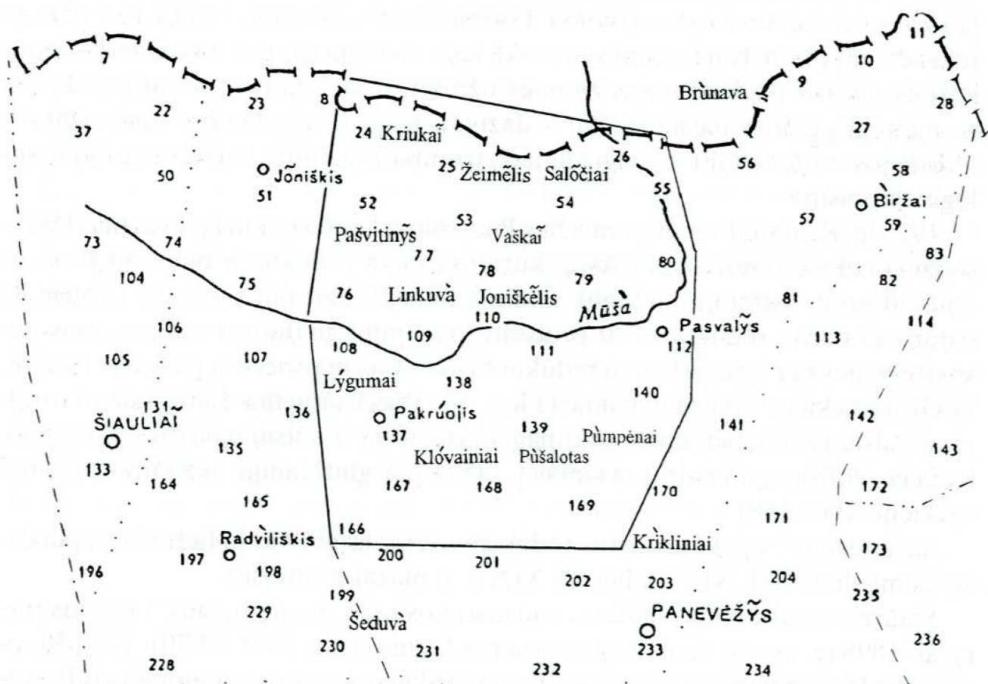

Kazimieras GARŠVA
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

ŠIAURĖS VAKARŲ PANEVĖŽIŠKIŲ „MURMAMIEJI BALSIAI“

Šiaurės panevėžiškius galima skirti į keturias dalis: didžiausią centrinę šiaurės vakarų panevėžiškių patarmę (apimančią Pakruojo, Pasvalio rajonus) ir pakaštines biržiškių, panevėžiečių, joniškiečių šnektais. Šiaurės vakarų panevėžiškių patarmę išskiria trys fonetinės ypatybės: vadinamasis kirčio atitraukimas, visiška buvusių trumpų galūnės balsių redukcija ir balsių *i*, *u* vertimas *e*, *ø* (išskyrus pagrindinio kirčio poziciją) bei *e*, *q* – *e*, *o*, tvirtagalių *añ*, *an*, *eñ*, *eñ* – *øñ*, *oñ*, *eñ*, *en* (plg. Garšva 1977: 76–77; Urbanavičiūtė-Markevičienė 1994: 85–86).

Patarmės ribos nurodytos žemėlapyje.

1 pav. Šiaurės vakarų panevėžiškių patarmės plotas

1. K. Jauniaus „trumpieji balsiai“

Lýgumų parapijos archyvas rodo, kad šiaurės vakarų panevėžiškių balsiai neabejotinai redukuoti jau XVIII a. antrojoje pusėje. 1764 m. užrašytas *Wiejas / Wieis*, 1765 m., 1766 m. – *Peledziuns* ir t. t. 1777–1781 m. parapijoje iš įvairių (net žymiai tolimesnių) vietovių kasmet užrašyta maždaug po 10 tikrinių vardų su redukuotais uždaros galūnės trumpaisiais balsiais (*Motejuns, Jokans, Preymans, Szlondans, Stankuns, Szymkuns, Balczuns, Bajors, Maczuns, Motiejuns, Walantyns, Waytekuns, Zaks*), 1782–1785 m. – kasmet nuo 2 iki 6, todėl negalima manyti, jog šie užrašymai atsitiktiniai. 1781 m. užrašyta ir forma *Rekśc „Regztys“*, kuri liudija, kad jau tada galinį priebalsią junginį *ts* užrašytojas suvokė kaip priebalsį *c* (be skiriamojo „murmamojo balsio“).

1860 metų rugpjūčio 28 d. Lauksodyje kunigo P. Gomalevskio dailiai parengta „Kniga kurioj ira surasziti wisi brolej ir seseris brostwininkaj prigulit̄is ir dobr̄awlnaj isirasziusis ing brotswa blajwistes...“ Čia užrašyti 866 vyrų ir 906 moterų vardai, šeimų pavardės. Pavardžių su redukuotomis galūnėmis yra 16%, vardų – 30%, t. y. beveik dvigubai daugiau. Daugiausia yra vardų ir pavardžių su redukuotu trumpuoju balsiu *a*, ypač trijų, keturių skiemenu žodžiuose (*Kurliuks, Morkuns, Marcions, Nagions, Wilips, Lukusziuns* ir t. t.), taip pat su balsiu *i* (*Laszins, Nieks, Noreiks*), *u* (*Burks*). Forma *Ferens „Ferensas“* rodo, kad užrašytojas dviejų priebalsių junginį *ss* suvokė kaip vieną priebalsį. To paties kaimo ir kartais net tos pačios šeimos žmonės užrašyti ir su išlaikytu, ir su redukuotu trumpuoju galūnės balsiu (vaikų – dažniau negu tėvų): *Jonas / Jons, Motiejis „Motiejus“ / Motiejs* ir t. t. Taigi jau tada trumpasis galūnės balsis neturėjo fonologinės prasmės.

1929 m. Kazimieras Gasparavičius Puodžiūnų kaime (8 km į pietus nuo Lauksodžio) užrašė tautosakos tekštų, kuriuose buvo redukuota nebe 30 proc., o apie 50 proc. trumpų galūnių. Galima manyti, kad per 70 metų centrinėje patarmės dalyje redukuota 20 procentų trumpų galūnių ir tas procesas paspartėjo, nes per kitus 30 metų redukuota dar apie 40 procentų galūnių. 1960 m. E. Grinaveckienė Steigvilių kaime (1 km. nuo Puodžiūnų link Lauksodžio) trumpų balsių rado labai mažai (bet pagal priebalsių ir balsių ypatybes pastebėjo, kad čia „žodžio galo balsių nykimas [...] yra palyginti naujas reiškinys“, Grinaveckienė 1961:168).

Sprendžiant pagal nurodytus redukcijos tempus gal būt ją lietuviams perdavę žiemgaliai XIII–XIV a., bet iki XIX a. ji mažai pasireiškė.

Šiaurės vakarų panevėžiškių „murmamuosius“ („trumpuosius“) balsius pirmasis 1898 m. apraše žemaitis Kazimieras Jaunius (plg. 1898 (1970): 127). Remdamasis 1892 metais šiaurės vakarų panevėžiškių pakraštinėse Pámpėnų ir Pásvalio šnektose surinktais duomenimis ir Eduardu Volteriu, „trumpuosius“ galūnės balsius jis apibendrino daugeliui patarmės žodžių. XIX a. pabaigoje šiaurės vakarų panevėžiškių paribyje su biržiškiais trumpujų balsių liekanos buvo taria-

mos dažniau negu dabar, bet ne taip sistemingai, kaip žymėjo K. Jaunius. Apvažiavęs nedaug šnekštų ir turėdamas nedaug tikslų tekstų, jis nepastebėjo, kad tas pats žodis galėjo būti tariamas ir su „trumpuoju“ balsiu (fakultatyviniu variantu), ir be jo.

Metais anksčiau negu K. Jauniaus užrašytas Antano Baranausko rinkinio tekstas iš Pampénų, bet Jame galūnės balsių liekanų buvo tik 20%¹, o Pasvalio apylinkės tekste – 1% (Specht 1920: 162–164, 171–174). 1896 metais prie Grūžių gimės Petras Būtėnas 1932 metais rašė: „nors kimografas dar galėtų žodžiams galūnių liekanas kartais (visur išretinta mūsų – K. G.) pažymeti, bet jos žmogaus ausiai beveik nebežymios“ (Būtėnas 1932: 169).

1908 metais 10 km į šiaurę nuo Linkuvos (Puodžiūnuose) gimės minėtas kalbininkas K. Gasparavičius, kirčiuotame tautosakos rinkinyje (1929: 2–123) užrašės dar apie pusę galūnės balsių liekanų ir šnekštą apibūdinęs pagal XIX amžiaus viduryje gimusių informatorių kalbą, 1936 metais pažymėjo, kad galūnės balsiai „pavirsta labai trumpais garseliais, o vėliau gali ir visai išnykti“² (iš praeito amžiaus antrojoje pusėje gimusių žmonių tekstuose daugiausia be „murmamujų balsių yra užrašė ir vėlesni tyrinėtojai“). K. Gasparavičius 1936 m. dar yra pridėjęs, kad tuos „vos girdimus šnibždimuosius garselius [...] beskirta tik senesnieji žmonės palengva tardami“.

Dabar teigiamai panašiai (plg. Zinkevičius 1978: 60), nors per 40 metų seniaiš paversto jaunimas, pagal K. Gasparavičių „murmamojo balsio“ neturėjės.

Nauja K. Jauniaus teorija beveik 70 metų neturėjo pasekėjų (tuo laikotarpiu trumpujų balsių liekanų buvo daugiau negu dabar). Sių balsių nepripažino ne tik A. Baranauskas (1898: 76), savo aprašą išspausdinęs tais pačiais metais kaip ir K. Jaunius, bet ir K. Būga (1924: 82–83), K. Gasparavičius (1929), A. Salys (1931, plg. 2-ą išnašą), P. Būtėnas (1932: 168, 169), gimės Grūžių apyl. Dovydė k. Juo, kaip gimtają šnekštą gerai mokančiu lituanistu profesionalu, remėsi ir K. Būga, išskyrus J. Gerulį (1930: 41, 61–65). Nepriimta ši ypatybė iš prasidėjus XXa. antrajai pusei, kai apie tarmę atsirado daugiau išsamesnių darbų (Jašinskaitė 1957: 189–194; Grinaveckienė 1961: 167–183; 1962: 147–168; Šukys 1962: 176–183 ir t. t.). Tos pačios nuomonės laikytasi ir tuo metu rašytuose studentų diplominiuose darbuose, 1935 m. parengtame ir išeivijoje išleistame A. Salio apraše „Lietuvių kalbos tarmės“ (1992: 304–305). Maždaug 300 metų prieš K. Jaunių „trumpieji“ visai redukuoti balsiai taip pat buvo, bet niekas jų nežymėjo, plg. Petrošiuns (1600), Gulbins (1678)³.

¹ Apie pusę žodžių tos liekanos sudaro tik absolutiniame gale po minkštojo priebalsio, pavyzdžiui, *pirti*, *mazi* ir t. t.

² 1931 12 01 paskaitoje panašiai teigė ir Antanas Salys (K. Gasparavičiaus užrašai LLTI bibliotekos rankraštyne).

³ Joniškio krikšto išrašų knyga, p. 10^b; Linkuvos krikšto išrašų knyga, p. 17^a.

2. „Murmamieji balsiai“

„Murmamojo balsio“ samprata (terminas) buvo atgaivintas ir išplatintas nuo 1966 m. (Girdenis, Zinkevičius 1966: 143, plg. LDS 1999: 126, 130, 142–145; Girdenis 1981: 61–62 ir t. t.). Autoritetingi dialektologai, naujają lietuvių kalbos tarmių klasifikaciją pavadinę pagerintu A. Baranausko skirstymo variantu, atmetė jo nuomonę dėl panevėžiškių trumpujų balsių, nors jis, kaip rytų aukštaitis, buvo labiau įsigilinės už žemaitį K. Jaunių (kurio tarmių klasifikaciją kalbininkai atmetė).

Trumpuosius balsius ir greta jų esančius priebalsius gana tiksliai jau buvo apibūdinusi E. Grinaveckienė (1961: 168). Lietuvių kalbos ir literatūros instituto parengtoje „Lietuvių kalbos tarmių“ chrestomatijoje (LKT: 33, 35, 237–259) buvo pastebėta, kad dauguma kirtų atitraukiančių rytų aukštaičių galūnės balsius visiškai numeta ir tekstuose jie dirbtinai nežymėti. Bet po išėjusių recenzijų (Girdenis 1971: 206–208; Zinkevičius 1975: 85–86; 1976: 129 ir t. t.) „Lietuvių kalbos atlaso“ fonetikos tome (LKA 1982: 18, 22–26) pripažinta, kad šiaurės šnėktos galūnės trumpajį balsį paprastai išmeta, išskyrus tris priebalsių samplaikų tipus, kai pasitaiko „tam tikrų murmamojo garso ar kvéptelėjimo pėdsakų“. „Lietuvių kalbos enciklopedijoje“ (LKE: 459–461) jau be išimčių žymimas netariamas „murmamasis garsas“.

J. Šliavas, manęs, kad „murmamieji balsiai“ praktinėje kalboje „béra pastebimi beveik tiktais susidūrus skardiesiems ir dusliesiems žodžio galo priebalsiams“ (1972: 399), tuos „balsius“ pradėjo žymėti 1975 metais (dar plg. Zinkevičius 1976: 129). Daugybė painiavos dėl „murmamojo balsio“ atsirado, panevėžiškiams primenant kitų tarmių dėsnius, vienpusišką teoriją, netariamą „balsį“ painiojant su galūnės balsių liekanomis, fonologiją – su fonetika, skirtingai suprantant fonologiją, eksperimentinę komutaciją, remiantis skirtingomis šnektonimis, nevienodo amžiaus pateikėjais.

Kalbininkai dažniausiai dalinami į neskiriančiuosius reiškiniu, susijusių su „murmamuoju balsiu“ (plg. I. Jašinskaitė, E. Grinaveckienė, J. Šukys ir kt. – žr. Zinkevičius 1975: 84⁴), ir skiriančiuosius. Iš tikro pastarieji suskyla dar į 3 grupes: minėtus žodžių galūnių skirtumus aiškinančius 1) fonetiškai ir fonologiškai (G. Kačiuškienė, I. Ručinskaitė), 2) tik fonologiškai (A. Girdenis, Z. Zinkevičius), 3) prozodiškai, tai yra nesegmentiškai ir neteikiančius tiems reiškiniams svarbesnės reikšmės, juos laikant tik potencialiai galimomis pagalbinėmis fonologinės sistemos priemonėmis (ankstesnė interpretacija, plg. Garšva 1984: 128–137). Fonetiskai galima kalbėti apie „murmamuosius balsius“, fonologiškai – apie „murmamajį balsį“.

Pirmoji „murmamuosius balsius“ skiriančių nuomonė yra pati nepatiki-miausia, neįrodyta net eksperimentiškai. Iš 14 G. Kačiuškienės (1983: 29) tyrinėtų žodžių porų tik 4 (29%) galėtų parodyti „murmamajį balsį“ (10 skiriasi pagrindinis kirtis nuo atitrauktinio), bet ir tos 4 „poros“ bent vakarinėje tarmės

dalyje pirmiausia skiriasi priešpaskutinio priebalsio kietumu–minkštumu samplaikose *ks' – k's', ps' – p's'*. Taigi ir šie žodžiai minimaliųjų porų nesudaro ir jokio „murmamojo balsio“ negali įrodyti.

Su 3 poromis tipo *lip̄s – lips̄ (lēp's')* atlikus žymiai platesnius audicinius eksperimentus, natūralesnėmis sąlygomis (kartoant 1 kartą, nieko nepabréžiant) poros skirtos 55–48% (n=191; Garšva 1984: 132–135). Dirbtinesnėmis sąlygomis (poras kartoant net 5 kartus) skirta 64–58% porų (n=305; Bielskytė 1984: 18–20). Paskutinysis rezultatas gautas ne iš karto, bet atlikus papildomą eksperimentą: ankstesni auditoriai (n=215) teskyrė 58–48% porų. Taigi net audiciniai eksperimentai „murmamojo balsio“ neįrodo.

Žodžius *pešiu – peši (pēš')* natūraliomis sąlygomis mums skyrė 41% auditorių (ir 23% apklaustujų testais), o I. Ručinskaitės (1984: 73) eksperimente panašių homoformų skirtumas pakilo iki 77,7%. Yra žinoma, kad audicinių eksperimentų rezultatai būna tuo „geresni“, kuo dirbtiniai eksperimentas atliekamas ir kai tyrinėtojas nori „motyvuotai priimti darbo pradžioje iškeltą hipotezę“ (užmirštant, kad tos hipotezės paneigimas mokslui tiek pat vertingas). Kol tuo-se eksperimentuose bent kai kurios poros nesiskirs (pvz.: *tō ritō kās' – tō dabā kās'*, *vaike gēr' – vānden' gēr' – piéno gēr'* ir t.t.), tol nieko svarbesnio nebus įrodyta. *Pešiu – peši* tipo poros „dviejų kokybinių tipų“ „murmamaisiais balsais“ nelabai ir galėtų skirtis, nes dar prieš galutinę redukciją tie balsai dažnai buvo sutapę, plg.: *k'āli* „keliu“, *doñnis*, *gaspadōris*, *mēlnyczi* (Specht 1920: 85, 147, 164, 173), *lēnk'i*, *ver̄k'i*, *kój's (i<ā)*, *nóri*, *prasekēr's'i*, *lýg's (i<ü)* ir t. t. (Gasparavičius 1929: 25–92; dar plg. Bilevičius 1980: 6 ir kt). Aptardami *nēš* tipo homonimines formas (es. l. 2 a., būs. l. 1 a. ir 2 a.), K. Gasparavičius (1936: 2), J. Bilevičius⁴ pagrįstai nurodė, kad jų skirtumą galima susekti tik sintaksiškai.

Antroji (fonologinė) interpretacija teoriškai gana įdomi, bet į panevėžiškių tarmę žiūrima daugiau iš šiaurės žemaičių, kitų tarmių, bendarinės kalbos pozicijos, remiantis istorine gramatika, fonologijos teorija. Aiškinama, kad, pavyzdžiui, žodyje *blōgs* priebalsis *g* neduslėjės dėl to, kad po jo teoriškai įsivedamas dažniausiai netariamas ir negirdimas „murmamasis balsis“, o pastarojo reikia dėl to, kad neduslėja *g*. Bet *balts*, *viens*, *libdams*, *alkans*, *aug*, *duod* ir pan. sako ir šiauliškiai, latviai, kauniškiai (Mažosios Lietuvos „striukiai“), pietų žemaičiai (plg. Zinkevičius 1978:34, 36, 91, 94, 100, 154), o „murmamasis balsis“ įsivedamas tik šiaurės panevėžiškiams.

Galūnių redukcijos plotas tėsėsi nuo Rygōs iki Tilžės. Šiauriniai šiauliškiai pasako ne tik *sauss* (kaip ir latviai), bet ir *káušs*, *dařzs*, *lēds* (ar *lāds*, Zinkevičius 1978: 38) ir t. t. Nieko keista, kad ir panevėžiškiai išlaikė galinius priebalsių junginius *b*, *d*, *g*, *ž*, *š*, *s+s*, tuo labiau, kad galūnės balsis laipsniškai galutinai redukuotas per paskutiniuosius 100 metų. Minėtas žodžio priebalsių ypatybes

⁴ 1982 06 10 ir vėlesnė informacija.

išsamiai paaiškina išlaikyta skardumo–duslumo opozicija, dviejų priebalsių *ss* junginys ir pan., todėl tą patį požymį žymėti dar antra fonema („murmamuoju balsiu“) netikslinga.

Didžiausia tokios interpretacijos blogybė yra ta, kad praktiškai visur be išimties stengiamasi rodyti bendrinę kalbą – net veiksmažodžių bendaratyje ir kitose formose (pvz., Kačiušienė 1984: 15¹⁵), kur dar K. Jaunius (1898 (1970): 115–160) jokio „murmamojo balsio“ negirdėjo: *láiset'* „láistytī“, *válgem'* „válgēme“ ir pan. (per 90 metų ir buvusios redukuotų galūnės balsių liekanos beveik visai išnyko). Nėra patikimų įrodymų, kokios priebalsių samplaikos ar kamieno balsių ypatybės rodo, jog „murmamasis balsis“ išliko, pavyzdžiui, žodžiuose *liekēn* „lieknui, lieknu“, *rág'ɔn* „rāginu, rāgina“, *šárk* „šárka“, *táms* „tamsù“ ir pan. Z. Zinkevičius teisingai rašo, kad „jaunimas ir net vidurinė karta murmamojo garso dažnai netaria“ (1978: 60). Šiauriniai panevėžiškiai tą garsą visai suniveliavo, daug kur jis nebegirdimas (Zinkevičius 2000: 8–9). O „negirdimos, klausau nesuvokiamos ir neskiriamos garsų ypatybės negali būti kalbos fonologiniai elementai – jos tiesiog neegzistuoja kalbos sistemoje“ (plg. Girdenis 1981: 189). Netariamu bei negirdimų garsų transkripcijoje nereikia niekaip (apostrofu ir t. t.) žymėti.

Trečioji interpretacija atsirado, siekiant tinkamiau iprasminti galimus minimaliųjų porų skirtumus (be fiktyvaus „murmamojo balsio“). Prozodinė interpretacija susilaukė 6 kontraargumentų (Girdenis 1981: 61–62; Kačiušienė 1983: 33–34; Ručinskaitė 1984: 76).

Vienas jų padėtų performuoti dviejų skiemenu tipų hipotezę. Pagal ją I ir II tipo skiemens skirtus tuo, kad pirmiesiems atsidūrus prieš nereduikuotą balsį, naujas (nebalsingas) priebalsis prie jų neprisideda nė vienoje to paties žodžio formoje, tai yra skiemens sudėtis nesikeičia. Dvieju tipų skiemenis sudaro 4 rūsių garsai: ilgieji balsiai (pvz.: I tipas *vóks* „vókas“, plg. *kilm.* *vó-ka* ir pan. – II tipas *vóks* „vōgs“, plg. *vōg-dava*, *vōk-sem'*, nors ir *vágem'*, *vō-ge*), dvibalsiai (*laūks* „laúkas“, *laū-ka* – *laūk*, *lák-sém'*; mišrieji dvigarsiai (*v'ɔ̄lks* „vilkas“, *v'ɔ̄l-ka* – *v'ɔ̄lks* „viíks“, *v'ɔ̄lg-dava* ir pan.) ir trumpieji balsiai (*lèp's'* „lipès (uodegas)“, *lì-pès'* – *lèp's'* „lipsi“, *lì.p'-kém'* ir pan.). Nepriimant 2 skiemenu tipų, pagalbinių fonologinių elementų lygmenyje galima išvesti „murmamajį balsį“ arba dar 2 antrines ribotos distribucijos priegaides. Ilguosiouose skiemenyse jos būtų tik pagrindinio kirčio pozicijoje (plg. Garšva 1977: 122–128; Kačiušienė 1984: 7–8), o trumpuosiuose skiemenyse – atitrauktinio kirčio pozicijoje (galiniuose skiemenyse). Kitaip tose pozicijose tektų žymėti dviejų ilgumų dvigarsius, ilguosius balsius ir trumpuosius balsius.

Prozodinis skiemens tipas ir segmentiškai ištariama galūnės balsio liekana buvo ir yra nepriklausomi dalykai, jie vienas kitam nepriestarauja. Skiemens tipą salygojo buvęs atviras (kiek ilgesnis) ar uždaras (trumpesnis) skiemuo; balsio liekana ištariama nepaprastai retai ir rišliame tekste informacijos dažniausiai taip pat nepakeičia.

Parengtas didelis A. Girdenio ir G. Židonytės straipsnis „Šiaurės panevėžiškių (Rozalimo šnekto) balsių sistema“ (Girdenis, Židonytė 1994), iliustruojantis balsių distribuciją, bandantis įvesti šnektačių į kitų tarmių sistemą. Bandoma atgaivinti K. Jauniaus nuomonę, jog pozicinio ilgumo balsai *e*, *a* silpnojo (atitrauktinio arba senovinio galinio) kirčio pozicijoje „per nago juodymę“ trumpelesni už ilguosius.

Jau anksčiau buvo nurodyta (plg. Garšva 1977, 1984, 1986 ir t. t.), kad ne tik Rozalimo, bet ir Pakrūojo, Pāšvitinio, Linkuvos, Joniškėlio, Pāsvalio ir kitų vietu gyventojai jokių trumpųjų balsių nemurma, poras *dù.r's'*, „dursi“ – *dù.r's'*, „durys“, *soñ.ks'*, „suñksi“ – *soñ'k's'*, „sunkiùs“, *már'gés'*, „Margės“ – *már'gés'*, „margysi“, *n'ā.s'*, „nešu“ – *n'ās'*, „neš“, *káps'*, „kapsù“ – *kà.ps'*, „kapùs“, *cèp's'*, „cipès“ (kalėjimus) – *cèp's'*, „cipsi“ retkarčiais skirdami ne pagal „murmamuosius balsius“, o pagal kirčiuoto balsio ilgumą, priebalsių kietumą – minkštumą, skiemens ribą ir t. t. Dirbtinėmis sąlygomis (eksperimentuose) retkarčiais maksimaliai galbūt įžiūrimus skirtumelius buvo siūlyta laikyti fonologinės sistemos pagalbinėmis priemonėmis ir variantais.

Iš 100 informatorių 3 uždaroje galūnėje lyg ir dar išlaikė trumpojo balsio liekaną (*sōñ.'k''s'*, „sunkiùs“). Centrinėse tarmės dalyse tokią balsių liekaną ir dabar ištariama apie 1–3%, o pakraščiuose – iki 70%, todėl murmamuosius balsius nereikia ieškoti XIX a. kapų užrašuose ir pagal juos spręsti apie dabartinę fonologinę sistemą (Girdenis, Židonytė 1994: 115).

Naujai pristatyti labai redukuoti bespalviai priešakinės ir užpakalinės eilės balsiai *b*, *ð* žymimi „tik tada, kai tikslinės balsio spalvos neįmanoma nustatyti“ (Skirmantas, Girdenis 1998: 113). Kai redukcija itin ryški – pasikeičia ne tik balsio kokybė, bet ir balsis nesudaro skiemens, rašmuo dar ir suskliaučiamas. Nežinia, ar kas galėtų įrodyti skirtumus tarp „murmamuosiu balsiu“ formose *žmó:n''s'*, „žmonės“ ir *v'ē-ī:(b)s'*, „vėjas“, *kò.k''*, „kokià“ ir *v'ðšt(ə)*, „višta“, *v'eř.gdam* „vergdamà“ ir *apsekabi.n''s'*, „apsikabinusi“ (Skirmantas, Girdenis 1998: 112–114, 120). Tebežymima ir fantastiška forma *kákál(ə)*, „kaklù“, nors įterptinis balsis dėl to ir atsirado, kad po *-l* jokio balsio nebéra. Gausybė prieštaravimų „murmamojo balsio“ pavyzdžiuose rodo, kad, neturėdami aiškių kriterijų dėl tų „balsių“, susipainiojo ir jų šalininkai.

3. Apibendrinimas

Bažnyčių archyvų įrašai rodo, kad šiaurės vakarų panevėžiškių patarmeje galūnės nežymiai buvo redukuojamos XVII a. Iki XX a. pradžios buvo daug trumpųjų galūnės balsių liekanų. A. Baranausko tekstuose trumpųjų balsių daugiau išliko arčiau kirčiuoto skiemens, buvusiose kirčiuotose galūnėse, atviruose skiemenyse, po minkštojo priebalsio (Kačiuškienė 1983: 28). Kai buvo atitraukiamas kirtis, siaurinami dvigarsiai *am*, *an*, *em*, *en*, galūnės balsai dar nebuvovo redukuoti ir sudarė atskirą skiemenių, plg.: *álkans*, „alkanas“, *n'agàl'*, „nega-

liù, negali“ (atitrauktinis kirtis visada pabrėžia seno dvigarsio antrajį dėmenį, plg. *n'akal.t* „nekaltà“).

Dalis trumpųjų balsių liekanų ištariamos ir dabar (ypač patarmės pakraščiuose). Jos rodo, kad pirmiau buvo redukuoti neturėję kirčio galūnės balsiai, plg.: *laū.ks* „laūkas“, *ló·u* „lóva“, bet *roň.k^as* „rankàs“, *šàka* „šakà“ (Norvaišiai, Mikniūnai, Lýgumai). Prieš balsių redukavimą visi galūnės balsiai po minkštojo priebalsio buvo išvirtę į vieną balsį *i*. Toks atitikmuo likęs A. Baranausko tekstuose, tarmės pakraščiuose, dainose, pvz.: *karā·li* „karalių“, *vélnis* „velnias“.

Žodžio galo priebalsiai yra minkšti prieš redukuotus balsius *i*, *e* ar supriehakėjusius *u*, *a(>i)* ir po priehakinės eilės balsių ar minkštujų priebalsių: *gál* „galìu, galì“, *kár·vès* „karvès“, *stā·č's* „stačias“. Išimtis – priebalsių pozicija po užpakalinės eilės balsių *a*, *o*, *ɔ* (*išeǐnam*, *ži.not*, *gai.l'xs* „gailiúosi“) ir po priehakinės eilės balsių *i*, *e* daugiskaitos naudininkė, įnaginike (*naktím* „naktims, naktimis“), veiksmažodžių būsimojo laiko II asmenyje (*sidēs* „sédës“).

Bent dylika žinomesnių kalbininkų (A. Baranauskas; J. Bilevičius 1978; 1999: 95; K. Būga; P. Būtenas; A. Butkus 1989: 56–60; K. Garšva; K. Gasparavičius; E. Grinaveckienė; I. Jašinskaitė; A. Salys; J. Šukys; S. Tumėnas 1987: 171–175, plg. LDS 1999: 328–330) trumpųjų balsių liekanas žymėjo tik ten, kur jos iš tikro buvo girdimos.

Kitokios nuomonės buvo gal septyni kalbininkai (J. Gerullis, A. Girdenis, V. Grinaveckis, K. Jaunius, G. Kačiuškienė, I. Ručinskaitė, Z. Zinkevičius). Jeigu lygintume tik panevėžiškių tarmės plote užaugusius kalbininkus, tas skirtumas būtų dar ryškesnis – aštuoni prieš dvi. Todėl netinka dialektologijos vado-veliuose, enciklopedijose, paskaitose skelbti vien antrają nuomonę, visiškai nutilyt pirmają, tuo labiau, kad ir antrosios grupės kalbininkai tarpusavyje ne visiškai sutaria: vieni reikalauja „murmamaisiais balsiais“ atspindėti visus bendrinės kalbos trumpuosius galūnės balsius, o kiti pripažino ir išimtis.

Pagalbinės fonologinės priemonės interpretacija skiemenumis su redukuotais galūnės balsiais potencialiai palieka tam tikrą vaidmenį. Tai tarp įvairių nuomonių kalbininkų galėtų padėti pasiekti kompromisą. Iš Kazimiero Jauniaus 1898 (1970: 127) formuluotės „kitų tarmių atstovams atrodo, kad panevėžiškių trumpiausieji balsiai visai netariami, tačiau [...] balsinio elemento egzistavimą [...], atidžiai klausantis, lengva išgirsti“ (taigi specialiai nesiklausant, garselis nelabai pastebimas) matyti, kad ir beveik prieš 100 metų daugiau negu pagalbinės reikšmės „murmamasis balsis“ neturėjo.

Atsargiai žiūrėdami į K. Jauniaus nurodytą panevėžiškių tarmės penkeriopą balsių kiekybę, kai kurias priegaidės, aklai negalime priimti ir „trumpųjų balsių“.

„Murmamujų balsių“ didesnėje šiaurės panevėžiečių tarmės dalyje dabar dažniausiai nėra. Tuos balsius reikėtų žymėti tik tada, kai jie iš tikro ištariami. Taip buvo daroma ir užrašant bei leidžiant šnekštų tekstus (plg. Bilevičius 1980; JAŠT; LRD).

SUTRUMPINIMAI

- APh – *Archivum Philologicum 1–8*, Kaunas, 1930–1939.
- JAŠT – *Joniškėlio apylinkių šneklos tekstai*, sudarė K. Garšva, Vilnius, 1981.
- LDS – *Lietuvių dialektologijos skaitiniai 1*, sudarė Z. Babickienė, B. Jasiūnaitė, Vilnius: Vilniaus universiteto bendrosios kalbotyros katedra, 1999.
- LKA – *Lietuvių kalbos atlasas 2*, Fonetika, Vilnius: Mokslas, 1982.
- LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, parengė K. Morkūnas, Vilnius. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.
- LKI – Lietuvių kalbos institutas.
- LKT – *Lietuvių kalbos tarmės. Chrestomatija*, Vilnius: Mintis, 1970.
- LLTI – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- LRD – *Linelius roviai, dainavau*, sudarė B. Stundžienė, Z. Puteikienė, K. Garšva, Vilnius: Vaga, 1990.
- MB – Mokslinė biblioteka.
- LTR – Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- ŠPU – Šiaulių pedagoginis universitetas.
- VU – Vilniaus universitetas.

LITERATŪRA

- Baranauskas A. 1898: Барановский А. Занетки о литовском языке и словаре, Санктпетербург. Plg. LDS: 34–57.
- Bielskytė J. 1984: *Keletas šiaurės vakarų panevėžiškių tarmės fonetikos ypatybių (homoformų audicinių nagrinėjimas)* (Kursinis darbas), Šiauliai. ŠPU lietuvių kalbos katedra.
- Bilevičius J. 1978: *Pašvitinio šneklos žodynas* (rankraštis), Joniškis. LKI Didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ skyrius.
- Bilevičius J. 1980: *Pašvitinio šneklos tekstai* (rankraštis), Joniškis. LKI Kalbos istorijos ir dialektologijos skyrius.
- Bilevičius J. 1999: Pašvitinio šneklos dažninis žodynas. – *Žiemgala* 2, Kaunas: „Žiemgalos“ leidykla, 93–95.
- Būga K. 1924: Kirčio ir priegaidės mokslas. – *Rinktiniai raštai* 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, 19–84.
- Būtėnas P. 1932: Aukštaičių tarmės okuojančios pašnektės sienos. – *APh3*, 168–193.
- Butkus A. 1989: Latvių kalbos įtaka Skyronių lietuvių šnektais. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 28 (Kalbu ryšiai ir sąveikos), 55–61.
- Garšva K. 1973: *Šiaurės vakarų panevėžiškių prozodija ir vokalizmas* (Diplominis darbas), Vilnius: VU Bendrosios kalbotyros katedra (D 434).
- Garšva K. 1977: Akcentuacijos ir vokalizmo sąryšis šiaurės vakarų panevėžiškių tarmėje. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 17 (Lietuvių arealinės lingvistikos klausimai), 76–87.
- Garšva K. 1982: Svarbesnės šiaurės vakarų panevėžiškių fonologijos ypatybės. – *Baltistica* 18 (1), 65–74.
- Garšva K. 1984: Šiaurės vakarų panevėžiškių fonologinės sistemos pagalbinės priemonės ir variantai. – *LTSR MA darbai*, A serija, 4 (89), 128–137.
- Garšva K. 1986: Šiaurės panevėžiškių „murmamasis balsis“ ir penkios jo interpretacijos. – *Jaunųjų filologų darbai* 2, 110–117.
- Gasparavičius K. 1929: *Puodžiūnų sodžiaus tautosaka* (LLTI LTR 5373).
- Gasparavičius K. 1936: *Morfologinės linkuviuų šneklos ypatybės* (rankraštis) LLTI MB.

- Gerullis G. 1930: *Litauische Dialektstudien*, Leipzig.
- Girdenis A., Zinkevičius Z. 1966: Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. – *Kalbotyra* 14, 139–147. *LDS* 125–135.
- Girdenis A. 1971: Lietuvių kalbos tarmės (rec.). – *Baltistica* 7(2), 201–209.
- Girdenis A., Židonytė G. 1994: Šiaurės panevėžiškių (Rozalimo šnekta) balsų sistema. – *Baltistica* 29 (2), 115–154.
- Grinaveckienė E. 1961: Priebalsių minkštėjimo ryšys su galūnių trumpėjimu Stegvilių tameje. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 4, 167–183.
- Grinaveckienė E. 1962: Kai kurios lietuvių kalbos tarmių ypatybės (iš 1961 metų dialektologinių ekspedicijų). – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 5, 147–169.
- Grinaveckis V. 1973: *Žemaičių tarmių istorija*, Vilnius: Mintis.
- Jaunius K. 1898 (1970): Panevėžiškių tarmė. – Drotvinas V., Grinaveckis V. *Kalbininkas Kazimieras Jaunius*, Vilnius: Mintis, 1970.
- Jašinskaitė I. 1957: Kirtis, priegaidė ir jų poveikis vokalizmui Biržų tameje. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 1, 189–194.
- Kačiuškienė G. 1983: Šiaurės panevėžiškių murmamujų balsų fonetinės ypatybės, distribucija ir fonologinė interpretacija. – *Kalbotyra* 34 (1), 24–38.
- Kačiuškienė G. 1984: Šiaurės panevėžiškių tarmės balsų psichoakustinė klasifikacija. – *Kalbotyra* 35 (1), 42–53.
- Ručinskaitė I. 1984: „Murmamujų“ balsų kokybinė opozicija šiaurės panevėžiškių tameje. – *Kalbotyra* 35 (1), 72–76.
- Salys A. 1992: *Raštai* 4, Roma.
- Skirmantas P., Girdenis A. 1998: Naujesni tarmių fonetinės transkripcijos rašmenys. – *Kalbotyra* 47 (1), 107–121.
- Specht F. 1920: *Litauische Mundarten*, gesammelt von A. Baranowski 1, Leipzig.
- Šliavas J. 1972: *Žeimelis, Žeimelis* (rankraštis) VU MB.
- Šukys J. 1962: Rytų aukštaičių pontininkų ir vakarinių pantininkų tarmių būdingosios ypatybės. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 5, 175–184.
- Tumėnas S. 1987: Dėl prielinksnių konstrukcijų išplitimo šiaurinėse aukštaičių tarmėse. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 26, 171–175.
- Urbanavičiūtė - Markevičienė Ž. Dar kartą apie rytų aukštaičių tarmių ribas. – *Kalbotyra* 43 (1), 85–87.
- Zinkevičius Z. 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius Z. 1969: Apie lietuvių kalbos tarmių skirtymą. – *LTSR MA darbai*, A serija, 137–151. *LDS* 136–152.
- Zinkevičius Z. 1975: Smulkmenos. XII. – *Baltistica* 11 (1), 85–86.
- Zinkevičius Z. 1976: Smulkmenos XXX. – *Baltistica* 12 (2), 165–160.
- Zinkevičius Z. 1978: *Lietuvių kalbos dialektologija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Zinkevičius Z. 2000: Juozas Balčikonis ir Pranas Skardžius. Pastabos apie panevėžiškių tarmę. – *Panėvėžio krašto kalbininkai*, Panėvėžys, 4–8.

WHISPERED VOWELS IN THE NORTH-WESTERN *PANEVĖŽIŠKIAI* DIALECT

Summary

The loss of whispered vowels in the dialect of the North-Western *Panevėžiškiai* set in at the beginning of the 19th century and their reduction was completed in the early 20th century. It is suggested here that, in dialect texts, whispered vowels should be marked only in those rare instances where they can really be pronounced.

The interpretation of the whispered vowels as a subsidiary phonological means in those cases where reduced vowels in inflectional endings may retain a certain distinctive value could contribute to a compromise among linguists advocating different interpretations of these vowels.

СЕВЕРО-ЗАПАДНО ПАНЕВЕЖСКИЕ "ШЕПОТНЫЕ ГЛАСНЫЕ"

Резюме

Краткие гласные в северо-западном паневежском говоре начали исчезать в начале XVII в. и процесс их редукции практически завершился к началу XX в. В настоящее время как сверхкраткие, так и "шепотные (бормотаемые) гласные" в говоре обычно не произносятся, а встречаются лишь спорадически, и, разумеется, только в таких случаях их и следует обозначать в диалектных текстах.

Kazimieras GARŠVA
Lietuvių kalbos institutas
Antakalnio g. 6
LT-2055, Vilnius, Lietuva
El. paštas kgarsva@takas.lt

Gauta 2000 04 10